

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Лозинського Олега Михайловича
«Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції»,
представленої на здобуття наукового ступеня кандидата
психологічних наук за спеціальністю
19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Актуальність дисертаційної роботи Лозинського О. М. «Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції» впливає з особливостей правової свідомості громадян України, яка характеризується вираженим правовим релятивізмом. Це зумовлює толерантне ставлення громадян до багатьох правопорушень, в тому числі й до корупції, що істотно ускладнює шлях України до європейського співтовариства. Актуальність порушеної проблеми загострює також ситуація браку в нашій вітчизняній науці психологічних досліджень, присвячених проблемі корупції, її психологічних детермінант, сприйняття її громадянами та їх ставлення до неї. За таких умов дослідження психологічних чинників ставлення громадян до корупції можна вважати доречним, своєчасним та актуальним.

Аналіз змісту роботи О. М. Лозинського дозволяє констатувати наступне. Дисертант коректно визначив об'єкт, предмет та завдання дослідження, побудував і реалізував, відповідно до вимог, логічний алгоритм свого наукового пошуку.

Однією з найважливіших позитивних рис дисертаційної роботи О.М. Лозинського є її самостійність. Автор веде свій власний науковий пошук, розгортає перед нами своє автентичне бачення порушеної ним наукової проблеми, відстоює власну авторську позицію, що заслуговує на повагу.

В роботі обґрунтована наукова новизна, що полягає у розробці спеціалізованих діагностичних шкал вимірювання ставлення до корупції,

виявлено психологічні чинники та індикатори толерантного та інтолерантного ставлення до корупції.

Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів та загальних висновків, а також доволі значного за обсягом переліку використаних джерел, який містить 30 джерел іноземною мовою. Робота добре структурована, її форма цілком відповідає вимогам, що висувуються до дисертаційних робіт такого роду.

У вступі автор обґрунтовує свій вибір теми роботи, визначає об'єкт, предмет, мету, завдання, наводить методи, застосовані ним для розв'язання завдань; досить розлого обґрунтовує наукову новизну здійсненого ним дослідження. Завдання дослідження сформульовані цілком адекватно, просто і водночас логічно; їх кількість (4) видається оптимальною для подібного дисертаційного дослідження.

Перший розділ дисертації **«Теоретико-методологічний аналіз проблеми ставлення до корупції»** містить аналіз стану досліджень проблеми ставлення до корупції, розгляд різних дискурсів, традиційних для гуманітарних і суспільно-політичних наук, а також наявних у психології підходів до вивчення проблеми толерантності до корупції.

Прихильники теорії рис, як зазначає автор, пояснюють толерантність до корупції виявом вроджених чи набутих схильностей до протиправної поведінки, неофрейдисти – диктатом соціальних обставин, до яких потрапляє особистість, а також наслідками дії механізмів інкультурації та деструктивної соціалізації (с. 67 дисертації).

У першому розділі наведені дефініції основних феноменів, які вивчаються в дослідженні, зокрема, феноменів корупції і ставлення до корупції. Ставлення до корупції розглядається як емоційно-ціннісне сприйняття (несприйняття) особистістю корупційної соціальної дійсності, що впливає на вибір нею корупційної або антикорупційної поведінки.

О.М.Лозинський виокремлює такі різновиди ставлення громадян до корупції, як: інтолерантне, толерантне, індиферентне, амбівалентне та схвальне.

Поділ ставлення до корупції громадян на зазначені види є, на нашу думку, цілком виправданим.

Автор аналізує психологічні чинники як толерантного, так й інтолерантного ставлення громадян до корупції. Він виокремлює групи психологічних чинників, що впливають, на його думку, на ставлення особистості до корупції: індивідуально-психологічні, соціально-психологічні, а також ситуативні.

Можна погодитися з висновками автора щодо корупційної організаційної культури авторитарного типу, яка створює сприятливі умови для корупційних зловживань і підпорядковує особистість своїм нормам. Відповідно, соціально-психологічним чинником інтолерантного ставлення до корупції є психологічне дистанціювання – відмежування – особистості від її норм.

Зміст другого розділу дисертації **«Методичний інструментарій та організація емпіричного дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції»** присвячений опису етапів емпіричного дослідження, а також вибірок діагностованих, діагностичних процедур. Автор рефлексує і адекватно аналізує об'єктивну складність емпіричного дослідження ставлення до корупції внаслідок зрозумілого приховування цього явища зацікавленими людьми і небажання респондентів відверто говорити про нього.

Звертає на себе увагу, що Лозинський О.М. здійснив для емпіричного підтвердження своїх наукових гіпотез і виконання поставлених завдань крос-культурне дослідження: крім української вибірки, до діагностики була залучена вибірка поляків, опитаних дистанційно протягом 2013-2018 років. Це свідчить про ґрунтовний підхід до виконання роботи і відкриває можливість отримання цікавих результатів, що необхідно схвалити. Кількість опитаних респондентів є досить значною: 700 українців і 297 поляків.

Автор описує та обґрунтовує застосування методик емпіричного дослідження. Ним було застосовано 6 стандартизованих психодіагностичних методик, спрямованих на виявлення таких особистісних властивостей, як само

ставлення, загальна самоефективність, макіавеллізм, морально-етична відповідальність, а також на діагностику типу організаційної культури.

Крім того, у другому розділі автор презентує розроблені ним самим 11 діагностичних шкал, які були призначені для діагностики: також самоставлення, моральних та вольових чинників, організаційної культури. Представлені також шкали, призначені для діагностики власне ставлення до корупції. Кожна з розроблених автором шкал містить 5-6 запитань, що відповідають предмету діагностики; щодо кожної шкали надана інформація про результати її перевірки на надійність, дискримінативність, валідність.

Зміст другого розділу «Методичний інструментарій та організація емпіричного дослідження психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції» дисертації О.М. Лозинського свідчить про наявність у нього сформованих вмій і навичок проведення емпіричних психологічних досліджень, кількісного та якісного аналізу отриманих даних. Дисертант описує послідовність психодіагностичних процедур свого дослідження, обґрунтовує вибір емпіричного та математико-статистичного інструментарію.

Основні емпіричні наукові результати представлено О.М. Лозинським у третьому розділі **«Результати емпіричного дослідження змісту психологічних чинників інтолерантного ставлення громадян до корупції»**.

Як зазначає автор, у вибірці українських громадян виявлена більша толерантність до побутової, службової, виборчої корупції порівняно з польською вибіркою. Шкалами, які безпосередньо засвідчують той чи інший рівень толерантності до корупції, є шкали ставлення до побутової, службової та виборчої корупції, а також «Антикорупційна спроможність».

Автор знайомить нас із результатами статистичного аналізу отриманих ним емпіричних даних, зокрема, факторного, порівняльного, регресійного аналізу. Встановлено, що вищі середні значення інтолерантності до службової корупції та антикорупційної спроможності зустрічаються у респондентів, які працюють в умовах більш демократичної організаційної культури. З цього робиться висновок, що соціально-психологічним чинником вияву

інтолерантного ставлення до корупції є демократизація організаційної культури.

Регресійний аналіз засвідчив такі тенденції: а) збільшення «антикорупційної спроможності» особистості залежить від збільшення «критичності в ухваленні рішень» і «незавбачливості»; б) зменшення «самототалітаризму» особистості пов'язано зі зменшенням «толерантності до аморальності в діловій сфері» і «макіавеллізму».

Шляхом факторного аналізу виявлено структуру взаємозв'язків між змінними, які сприяють інтолерантному ставленню вітчизняних респондентів до корупції. З'ясовано, що фактор «Чинники антикорупційної спроможності» включає такі показники, як: загальна самоефективність, критичність в ухваленні рішень, антикорупційна спроможність, радикальність до корупційних ситуацій, взяття на себе відповідальності, амбівалентність до корупційних ситуацій.

В результаті статистичної обробки отриманих даних та інтерпретації результатів автор виокремлює індивідуально-психологічні чинники інтолерантного ставлення до корупції і один соціально-психологічний чинник.

До індивідуально-психологічних чинників дисертант зараховує: а) когнітивні; б) «самоствавлення»; в) моральні; г) вольові; соціально-психологічним чинником виступає демократизація організаційної культури, яка сприяє підвищенню показників антикорупційної спроможності особистості тощо.

Виокремлені також психологічні чинники толерантного ставлення громадян до корупції. Власне соціально-психологічним «індикатором» цього ставлення автор називає авторитарність організаційної культури, індивідуально-психологічними – надмірну завбачливість, самототалітаризм, недостатній рівень морально-етичної відповідальності та ще низку інших, які також згруповані за аналогічними ознаками: а) когнітивні чинники; б) «самоствавлення»; в) моральні; г) вольові.

Підсумки кожного розділу дисертації, а також загальні висновки дисертаційного дослідження відповідають поставленим меті та завданням.

Узагальнюючи, можна сказати, що отримані в роботі результати мають певну теоретичну та науково-практичну цінність і можуть бути застосовані для подальшої розробки цієї проблематики.

За загальної позитивної оцінки дисертаційного дослідження О.М. Лозинського, варто висловити наступні **зауваження**.

1. Автореферат і дисертація починаються не з обґрунтування актуальності проблеми, як це передбачено вимогами, а з обґрунтування вибору теми дослідження. Це не одне й те ж саме, оскільки для досліджень не завжди обираються актуальні теми, при цьому обґрунтувати їх вибір можна.

2. Занадто категоричним і не зовсім коректним є, на нашу думку, твердження: «відсутні діагностичні інструменти для емпіричного дослідження» порушеної проблеми (автореферат, стор.1; дисертація, с. 19). Це не відповідає дійсності, оскільки йдеться про дослідження ставлення до певного соціального об'єкта, що не раз було реалізовано в соціальній психології. Вивчення атитюдів і ставлень є класикою соціальної психології, тож емпіричний інструментарій розроблений добре. Особливо суперечливо це виглядає на фоні твердження про те, що, як стверджується у першому розділі, авторську теоретичну модель «запропоновано на постулатах» теорії атитюдів (с. 5 автореферату і с. 22 дисертації).

3. Мета є важливим елементом дисертації. Вона сформульована так: «дослідити психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції в обставинах відчутного поширення корупційних явищ у суспільстві». Незрозуміло, чому досліджувати ставлення до корупції потрібно лише в певних обставинах, тим більше, «відчутного поширення», адже відчуття – це досить суб'єктивна оцінка, і варто було говорити про об'єктивні оцінки поширеності явища корупції.

4. Складно погодитися також з дефініцією ставлення до корупції: «ставлення до корупції є емоційно-ціннісним сприйняттям (несприйняттям)

особистістю корупційної соціальної дійсності...» (с. 5 автореферату і с.22 дисертації). «Ставлення» (атитюд) і «сприйняття» (соціальна перцепція) розглядаються в соціальній психології як різні феномени, тож не можна визначати один феномен через інший, цілком відмінний від нього.

5. Досить вразливим місцем дисертаційного дослідження є вибір **методів та методик** емпіричного дослідження. Автор зазначає: «Використано метод анонімного анкетування...із застосуванням стандартизованих методик...» (с. 2 автореферату). Подальші описання анкетування (зокрема, в третьому розділі) свідчать, що автор включає до анкетування різноманітні тести-опитувальники. Хотілося би зазначити, що в соціальній психології анкетування є окремим методом, абсолютно відмінним від методу тестової психодіагностики, тому психологічні тестові методики не можуть бути частиною анкетування.

6. Поділ індивідуально-психологічних чинників ставлення до корупції на когнітивні, самоствавлення, моральні та вольові не є надбанням емпіричного дослідження, адже автор сам постулював у теоретичному розділі такі різновиди. Критерії, за якими різні емпіричні показники вважаються індикаторами саме цих чинників, є досить дискусійними, тим більше, що вони недостатньо прописані в роботі. Наприклад, «патерналізм до інститутів влади» автор відносить до індикаторів «самоствавлення» (чому?); «радикалізм ставлення до корупції» зараховує до вольових чинників, а «амбівалентність ставлення до корупції» -- до когнітивних, що є недостатньо обґрунтованим.

7. Можна висловити зауваження щодо оформлення автореферату і дисертації. У тексті загальних висновків до усього дисертаційного дослідження трапляються гіпотетичні твердження (наприклад, «Високі показники авторитаризму організаційної культури в держустановах можуть стати ознакою наявності в них корупції»); у висновку №3 замість соціально-психологічних чинників йдеться про соціально-психологічні індикатори тощо.

8. Формулювання думок автора часто є досить недосконалими, наприклад, «теоретичну модель запропоновано на постулатах» (с. 5

автореферату), «обмеженість самостійно приймати рішення» (с. 7 автореферату), «амбівалентність до корупційних ситуацій», «радикальність до корупційних ситуацій» (мабуть, йдеться про амбівалентність ставлення і радикальність ставлення – с. 8-9 автореферату).

Тим не менше, зроблені зауваження не заперечують цінності дисертаційної роботи.

Результати дослідження пройшли апробацію шляхом їх обговорення на науково-практичних конференціях, автор має достатню кількість публікацій у фахових виданнях, всі основні наукові результати дисертаційного дослідження відображено у публікаціях.

Автореферат відповідає тексту дисертації, отримані результати та висновки дослідження пройшли необхідну апробацію.

Враховуючи усе вищесказане, можна дійти висновку, що дисертація О.М. Лозинського «Психологічні чинники інтолерантного ставлення громадян до корупції» є цілісним, оригінальним, завершеним дослідженням, котре має наукову новизну та сприяє розв'язанню однієї з актуальних проблем соціальної психології. Зміст та оформлення роботи загалом відповідають нормативним вимогам МОН України, а її автор – **Лозинський Олег Михайлович** – заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи.

доктор психологічних наук, доцент
професор кафедри теоретичної
та практичної психології Інституту права,
психології та інноваційної освіти
Національного університету
«Львівська політехніка»

Хазратова Нігора Вікторівна,